

Maktens historieskrivning och forskarens

Ola Tunander

Gustafsson menar i sin replik i detta nummer av *Forum navale* att jag har misstolkat dels en kommentar om Henry Kissinger i Lennart Ljungs dagbok, dels en kommentar som står att finna i en bok av den amerikanska specialstyrkeofficeren Gary Stubblefield samt att jag skulle ha förvanskat en muntlig information från den danska amiralen Jørgen Bork. I dessa tre exempel tycker sig Gustafsson kunna läsa in en metodologisk svaghet. Om Gustafsson hade haft rätt hade det varit illa, men det hade inte berört kärnan i min argumentation som jag har presenterat i *Forum navale*. Gustafsson berör inte de bandinspelningar, signaler och bottenspår som är dokumenterade, och som pekar på en västlig eller amerikansk operation. Han berör inte dokumenterade uttalanden av ansvariga personer, tidigare försvarsministern Caspar Weinberger,¹ tidigare marinministern Keith Speed², tidigare chefen för den militära underrättelsetjänsten John Walker³ och tidigare svenske arméchefen Nils Sköld, som jag har presenterat i både böcker och artiklar och som bekräftar västliga operationer. Gustafsson berör endast ting som kan vara nog så intressanta men som är mer perifera för min argumentation. Problemet är att han misstar sig även här.

Ola Tunander, f. 1948, fil dr, forskningsprofessor vid International Peace Research Institute, Oslo (PRIO). Deltog som civil expert i Ekéus ubåtsutredning *Perspektiv på ubåtsfrågan: hanteringen av ubåtsfrågan politiskt och militärt* SOU 2001: 85. Har skrivit ett flertal böcker om bl.a. geopolitik, militär strategi, säkerhetspolitik samt ubåtsfrågan i Sverige.

Det ska erkännas att tolkning av texter, dokument och uttalanden inte alltid är enkelt, och inte minst gäller detta en värld som är i huvudsak hemlig. Som forskare tvingas man förlita sig på fragment, spridda offentliga uttalanden, enskilda kommentarer i dagböcker och dokument (som kanske har avhemligats av misstag), och kanske på samtal och underhandsuppgifter som kan ha betydelse för de vidare frågor som ställs. Känsliga dokument kan vidare vara friserade eller utrensade. Evabritta Wallberg från Krigsarkivet har beskrivit hur bränning och utgallring av dokument "var en medveten metod för att skydda känslig information".⁴ I Ubåtsutredningen fann vi att särskilt känsliga s.k. grönstämplade dokument inte hade någon juridisk existens och ofta brändes.⁵ Men även existerande dokument kunde vara friserade. En sekreterare menade t.ex. att han skrev om protokollen i efterhand tillsammans med ministern, eftersom den senare var upptagen av hur han skulle komma att framstå i historieböckerna.⁶ Historieforskning förvandlas till ett pussel, och historikern kan ibland komma över information, en pusselbit, som inte "stämmer", som till synes "falsificerar" en tes eller föreställning om hur det slutgiltiga pusslet ser ut. Jag har upplevt det många gånger. Min bild av vad som skedde under ubåtsjakten i Hårsfjärden var inledningsvis en helt annan. Jag utgick först från den officiella bilden av kränkande sovjetiska ubåtar,⁷ men efterhand fann jag pusselbit efter pusselbit som inte stämde med denna bild och som inte stämde med den bild som Bengt Gustafsson söker måla upp. Jag ska ta ett exempel.

Vid 18-tiden den 12 oktober 1982 gjorde sonaroperatören på Mälsten, Anders Karlsson, en längre bandinspelning av vad han menade var en säker ubåt. Vi finner hans kommentarer i realtid på bandets talkanal och i krigsdagboken.⁸ Klockan 18:00 rapporterar han till krigsdagboken: "bedöms som ubåt. Fart 1-2 knop". Försvarsstabens krigsdagbok skriver "klassificerad ubåt", d.v.s. Karlsson har klassificerat den som en "säker ubåt". Ca 18:20 rapporterar han om bandbyte och "fortsatt inspelning av ubåt". "Ubåtsljudmaximum har legat på 80 Hz", säger han.⁹ Vilket betyder att toppfrekvensen har legat i "tersbandet" 80 Hz (mellan 63-100 Hz). I ett dokument från samma kväll sägs att den förhöjda frekvensen har omfattat hela området 80-120 Hz. Det är ett lågfrekvent buller som är typiskt för en ubåt som har spelats in på mycket nära håll. I dokumentet sägs att ubåten är klassificerad som säker ubåt, den har lågt varvtal (30-40 varv per minut), stor propeller, vilket tyder på att den kommer från ett västligt land.¹⁰

Denna händelse skapade våldsamt aktivitet i försvarsledningen, därför att en inspelning av en främmande ubåt skulle kunna göra det möjligt att

identifiera inkräktaren. Enligt överbefälhavare Lennart Ljungs dagbok har försvarsstabschefen Stefenson möten på kvällen hemma hos marinchefen Rudberg och hemma hos överbefälhavare Ljung, där de diskuterar inspelningen. Saken anses tillräckligt allvarlig för att Ljung och Stefenson tillsammans åker tillbaka till försvarsstaben på kvällen. Ljung åker hem klockan 23:00.¹¹ Karlsson beskrevs som en av de bästa ljudkillarna som Sverige hade, och han demonstrerade inspelade band på FOA den 14 oktober. Också i det dokument som redogör för detta möte sägs att toppfrekvensen ligger i området "runt 80 Hz".¹² Det märkliga är att ett par dagar senare finner FOA inte denna halvtimmeslånga inspelning på bandet. I en rapport från den 20 oktober står det att "annonserad ökning av 80 Hz har ej verifierats".¹³ Det som dagarna innan beskrevs som det dominerande ljudet på bandet är nu till synes borta. På den del av bandet som följer efter klockan 18:00 finns bara havsbrus och liknande. Hur ska man förklara detta? "Lyckligtvis" finner FOA en 3:47 minuter lång inspelning av ett högvarvigt propellerljud (ca 190 varv per minut), som ligger tidigare på bandet¹⁴ (en inspelning som sonaroperatören för övrigt inte vet var den kommer ifrån). Inspelningen ligger efter den inspelning som avslutades klockan 10:00 på morgonen och omedelbart före en inspelning av ett "kvitterande ljud", som enligt krigsdagboken börjar klockan 16:30.¹⁵ Denna knappt fyra minuter långa sekvens beskrivs av den marina analysgruppen, 1983 års Ubåtsskyddskommission och 1995 års Ubåtskommission som inspelningen av säker ubåt vid 18-tiden den 12 oktober 1982,¹⁶ vilket inte är korrekt. Denna 3:47-minutersinspelning användes för att underbygga den svenska protestnoten mot Moskva 1983. Inspelningen analyserades av FOA och blev under tidigt 1990-talet till det avgörande "beviset för en sovjetisk kränkning av svenskt vatten". Ljudet antogs härröra från en tvåaxlad ubåt med relativt små propellrar. De svenska representanterna i Moskvosamtalen 1993-94 antog att detta pekade på en sovjetisk ubåt.¹⁷

2007-2008, efter TV-programmet *Uppdrag granskning* hade visat att det inte fanns täckning för denna slutsats, tvingades FOI (tidigare FOA) göra en förnyad analys. Resultatet presenterades i maj 2008. Ljudet antas nu härröra från ett enaxlat ytfartyg med en trebladig propeller (taxibåten *Amalia*).¹⁸ Är inte detta märkligt? I synnerhet som de svenska specialisterna på ubåtsljud Arne Åsklint och Rolf Andersson i samarbete med *Uppdrag granskning* våren 2008 fann den ursprungliga inspelningen av ubåtsljud på bandet (sonaroperatörens Anders Karlssons inspelning av säker ubåt efter klockan 18:00).¹⁹ Hur kan den

ursprungliga inspelningen från den 12 oktober först försvinna, och sedan dyka upp igen 25 år senare? Och hur kan det komma sig att denna ursprungliga inspelning ersattes med en annan inspelning med okänt ursprung mindre än en vecka efter det att inspelningen gjordes? En inspelning som nu antas härröra från ett litet civilt ytfartyg?

Detta är ett pussel, där flertalet bitar saknas, men tillsammans med en mängd liknande händelser börjar man se ett mönster. Detta mönster har jag sökt beskriva. Jag har lagt ett stort pussel om ubåtsjakten i Hårsfjärden 1982.²⁰ De flesta bitar saknas fortfarande, men man kan skönja konturerna av en omfattande västlig operation, och jag har fått ett starkt stöd från den nya finska kalla krigshistorien,²¹ den danska officiella utredningen om det kalla kriget,²² från författaren till den aktuella delen av den norska försvarshistorien,²³ flaggkommendör (flottiljamariral) Jacob Børresen, och från den svenska Ubåtsutredningens huvudsekreterare, ambassadör Mathias Mossberg, och hans bok *I mörka vatten – Hur det svenska folket fördes bakom ljuset i ubåtsfrågan*.²⁴ Mossberg stöds i sin tur av ubåtsutredaren ambassadör Rolf Ekéus, som har skrivit ett stöduttalande på bokomslagets insida. Nordiska forskare och utredare och den svenska officiella historiens representanter, Ubåtsutredningens chefsutredare och huvudsekreterare, har nu funnit min beskrivning av ubåtsjakten tillräckligt övertygande för att uttala sitt stöd. Också de utgår ifrån att det i flera fall rimligen handlar om västliga ubåtar. Ett liknande stöd har uttryckts av den förre finske presidenten Mauno Koivisto²⁵ och den amerikanske förre marinattachén i Moskva Peter Huchthausen och den franske försvarsanalytikern och marinhistorikern Alexandre Sheldon-Duplaix.²⁶ Huchthausen har för övrigt också varit DIA:s (Defence Intelligence Agency) chef för underrättelseinhämtning och attachéfrågor i Västeuropa. Är det dessa erkännanden som Bengt Gustafsson vänder sig emot?

Vissa pusselbitar som jag har funnit är skarpa och entydiga. Andra är mer diffusa, och det är ett par sådana mer diffusa bitar som Gustafsson har kastat sig över. Han anklagar mig för att ha misstolkat ett par textavsnitt och förvanskats en muntlig källa. Det är riktigt att jag i vissa fall har jag redogjort för vad några muntliga källor har sagt, men jag har försökt återge dem så korrekt som möjligt.²⁷ Jag har funnit det intressant att flera personer, amiraler och ubåtskaptener (på brittisk och dansk sida), har berättat att brittiska Oberonubåtar gavs möjlighet att gå i undervattensläge genom Stora Bält, för att deras passage inte skulle avslöjas på sovjetisk sida. För de brittiska specialoperationerna

mot Sovjet (men också längs den svenska kusten) var det viktigt att passagen genom Stora Bält inte avslöjades. Jag har tidigare sagt att denna typ av underhandsinformation från centrala aktörer inte är ett bevis för någonting, men den information dessa personer har gett mig har naturligtvis betytt en del för mig personligen. När jag ska förklara min egen uppfattning kan jag därför inte undgå att nämna att jag har fått denna information, men jag begär inte att andra ska ta den till sig.

När det gäller vad den danska amiralen Jørgen Bork har sagt om passager av västliga ubåtar genom Stora Bält har jag svarat utförligt på detta i *Historisk tidskrift* 2009, nr 2,²⁸ efter Gustafssons angrepp på mig tidigare i samma tidskrift (se ovan). Borks namn, som min källa, blev utlämnat av den danska amiralen och försvarschefen Sven Thiede i ett brev till ordföranden i styrelsen för Danmarks institut för internationella studier (som var ansvarigt för den danska utredningen om det kalla kriget²⁹) med kopia till direktören för det danska utrikesdepartementet, till chefsutredaren Sven Aage Christensen och till Thiedes svenska kollegor general Bengt Gustafsson och amiral Bror Stefenson.³⁰ Det är inte jag som har lämnat ut Borks namn. Gustafsson skriver att "Bork aldrig krävt att få vara anonym". Jag har heller aldrig sagt det, men det säger sig självt att Bork inte kan bekräfta en praxis om västliga undervattenspassager genom Stora Bält om han samtidigt riskerar rättegång och eventuellt fängelsestraff i Danmark för brott mot "de danska tillträdesbestämmelserna", ett problem som Gustafsson för övrigt nämner. När frågan blev en sak i Danmark betydde det också att Bork var tvungen att förneka det han hade sagt till mig. Märkligare än så är det inte.

Gustafsson tar upp min referens till en tidigare amerikansk specialstyrkeofficer i SEAL Team 2, som sedan blev befälhavare för SEAL Team 3, Gary Stubblefield. SEAL Team 2:s ansvarsområde var Europa, eller rättare sagt operationer i Europas kustområden inklusive Östersjön. Jag har refererat till Stubblefields kommentar om "smarta" inträngningsövningar i NATO-området ("in the NATO and Atlantic theaters") under tidigt 1980-tal.³¹ Gustafsson påpekar att Stubblefield några rader längre ner skriver om Karibien, vilket inte är detsamma som Östersjön, och tillägger att jag "skäms inte för att förvandla 'really good training ... in the Caribbean' till en skarp operation i Östersjön". Jag har svarat på detta tidigare.³² För det första, Karibien tillhör inte NATO-området. Gustafsson kunde lika gärna ha sagt att Stubblefield talar om Iran några rader ovanför. När Stubblefield talar om "the NATO theater"

till skillnad från "the Atlantic theater" har vi skäl att tro att Stubblefield i det förra fallet talar om Europa, och eftersom de områden som gränsade till Sovjetunionen var av särskilt intresse för amerikansk del är det rimligt att anta att Stubblefield här talade om samma inträngningsövningar som den tidigare amerikanska försvarsministern Caspar Weinberger talade om på svensk TV i mars 2000.³³ Det är naturligtvis inget bevis, men det är intressant, i synnerhet som operationsofficeren för SEAL Team 2 under stor del av 1980-talet, Robert Schoultz, tillbringade åren 1980-82 tillsammans med de västtyska specialstyrkorna *Kampfschwimmers* i Eckernförde vid den västtyska Östersjökusten, och den senare befälhavaren för SEAL Team 2, och senare befälhavaren för hela US Navy Special Warfare Command, Joseph Maguire, säger sig ha deltagit som ung officer i inträngningsövningar i Östersjön under tidigt 1980-tal. Maguire säger sig ha deltagit i ytterst hemliga operationer, och en inträngningsövning gentemot en västtysk marinbas längs Östersjökusten var den enda han kunde berätta om.³⁴ När Caspar Weinberger berättade om hur man testade svenskt kustförsvar genom att sända ubåtar in i svenskt vatten sa han: "det var nödvändigt att ofta testa alla länders förmåga, inte bara i Östersjön – som givetvis är mycket strategiskt viktig – utan också i Medelhavet och asiatiska vatten och överallt".³⁵ Denna pusselbit är skarp och entydig. Weinberger säger att dessa inträngningsövningar gjordes som en "del i ett rutinmässigt och regelbundet testande av försvaren som NATO gjorde och sannerligen måste göra för att vara ansvarfullt och pålitligt [...] Det låg väldigt mycket i Sveriges intresse".³⁶ Enligt Maguire deltog SEAL Team 2 i sådana inträngningsövningar i Östersjön. Vad Stubblefield säger bekräftar till synes dessa påståenden. Men Bengt Gustafsson gör en sak av att uttalandet kanske inte säger så mycket. Han fastnar för en pusselbit, som i sig inte bevisar någonting, men som jag samtidigt finner intressant, därför att den stämmer överens med vad andra personer säger.

Samma sak gäller Gustafssons påstående att jag skulle ha misstolkat eller övertolkat Lennart Ljungs dagbok med ett uttalande från Henry Kissinger (förmedlat av Pierre Schori) om att det var "smart" av svenskarna "att släppa ut ubåten på sätt som hade skett".³⁷ Enligt Gustafsson skulle Pierre Schoris referat från Kissinger ha handlat om "ett västtyskt rykte" om att Sverige "medvetet släppt ut den sovjetiska ubåten". Jag har svarat på denna fråga (liksom föregående frågor) i ovan refererade nummer av *Historisk tidskrift*, och jag ska inte gå in på frågan i detalj, men för det *första* finns inget i Ljungs text som tyder på att Kissinger, genom Schori, talar om ett västtyskt rykte. Ljung skriver

att polchefen Eckerberg bekräftar att man i vissa länder, inte minst i Västtyskland har "räknat med att vi avsiktligt släppte ut ubåten", medan Pierre Schori redovisar intrycket från USA, med bl.a. samtal med Henry Kissinger om "att det var smart gjort av den svenska regeringen att släppa ut ubåten på det sätt som hade skett". Det finns ingenting i Ljungs text som kopplar det ena till det andra. Här finns heller ingenting om ubåtens nationalitet.³⁸ För det *andra* har Pierre Schori skriftligt bekräftat till Mathias Mossberg att någon nationalitet ej angavs. M.a.o. Schori redogör endast för vad Kissinger skulle ha sagt, och i detta fanns ingenting om en sovjetisk (eller amerikansk) ubåt. Men det kräver ganska mycket fantasi för att tänka sig att Kissinger skulle ha gratulerat svenskarna till att i hemlighet ha släppt ut en sovjetisk ubåt.

M.a.o. här har jag ställt mig en fråga om vad som är rimligt. Är det rimligt att Kissinger skulle ha funnit det smart av svenskarna att i hemlighet släppa ut en sovjetisk ubåt? Det framstår för mig som ytterst osannolikt. I det våldsamma propagandakrig som rådde vid denna tid skulle Kissinger ha föredragit att svenskarna ställde en sovjetisk ubåt vid skampålen på samma vis som man hade gjort året innan i Karlskrona. Och i så fall måste man sluta sig till att ubåten 1982 rimligen var västlig. Om vi först skadade ubåten för att sedan låta den gå ut i all tysthet måste det ha framstått som ett smart drag sett från Kissingers sida. På det viset demonstrerade vi förmåga och vilja att använda militär makt (svenskarna bevisade sin trovärdighet), samtidigt som den stat som ägde ubåten inte behövde förlora ansiktet. Men denna tolkning förutsätter att ubåten var från väst, och man kan tillägga att Kissingers vetskap om incidenten kan tyda på att ubåten eller operationen var amerikansk. Här finns naturligtvis inget bevis, bara en rimlighetsbedömning. Och jag har funnit det intressant att presentera detta material i skrift, inte minst därför att denna redogörelse omedelbart följs av uttalandet från Caspar Weinberger, där han säger att de västliga ubåtsoperationerna i svenska vatten var en "del i ett rutinmässigt och regelbundet testande" av det svenska försvaret.³⁹

Gustafsson skriver att Kissinger talade om "ett västtyskt rykte" om att svenskarna "medvetet släppt ut den sovjetiska ubåten, som Västtyskland varnat oss för var kärnvapenbeväpnad". Var har han fått det ifrån? När Ljung tar upp ett västtyskt telegram i sin dagbok den 6 oktober 1982 nämner han bara att telegrammet lades fram av landets försvarsattaché, överstelöjtnant Bachelin. Det framgår att det var något potentiellt allvarligt. Ljung besökte omedelbart statsminister Thorbjörn Fälldin och den tillträdande statsministern

Olof Palme (från den 8 oktober). Både Fälldin och Palme argumenterade för att ubåtsjakten skulle fortsätta som tidigare.⁴⁰ Amiral Bror Stefenson har i efterhand sagt att han inte har något minne av ett sådant telegram och hade det haft någon betydelse för ubåtsjakten hade han vetat om det.⁴¹ Lennart Ljung tar den 10 januari 1983 som sagt upp att man "i vissa länder, inte minst i Västtyskland, tycks ha på allvar räknat med att vi avsiktligt släppte ut ubåten. Detta bekräftades av [chefen för UD:s politiska avdelning Lennart] Eckerberg, och Schori redovisade ett intryck från USA, där han nyligen varit, och bl.a. träffat Kissinger". Det finns ingenting i Ljungs text om ubåtens nationalitet eller kärnvapenbestyckning. Det finns, mig veterligen, bara en skriftlig källa till beskrivningen av ett "västtyskt rykte" om en utpasserande "kärnvapenbestyckad sovjetisk ubåt", som man från svensk sida var tvungen att ta ställning till. Den källan är jag. Jag har behandlat saken i samtliga böcker, som jag har skrivit om ubåtsjakten, och jag bygger på samtal med Västtysklands dåvarande försvarsattaché, överste Bachelin, och samtal med och brev från konteramiral Elmar Schmähling (tidigare chef för det västtyska kontraspionaget).⁴² De berättade för mig att Bachelin (tillsammans med Stefenson) hade talat med Ljung den 6 oktober 1982. De berättade att källan, en sovjetisk civil kapten, inte var trovärdig: han hade tidigare kommit med falsk information, och hans kommentar skulle aldrig ha lagts fram för svenskarna, sa Bachelin.⁴³ Det är jag som har skrivit om detta "rykte" om "en sovjetisk ubåt", som var "kärnvapenbeväpnad" och jag är, så vitt jag vet, den enda skriftliga källan. Ibland passar det Gustafsson att använda mig som källa.

Gustafsson hänvisar till en historiker Jerker Widén, som nyligen har disputerat om Sverige i amerikanskt säkerhetstänkande på 1960-talet.⁴⁴ Det är i och för sig utmärkt, men att Widén har fått sin doktorsgrad 20 år efter det att jag fick min gör honom inte nödvändigtvis till en större auktoritet, och han är ingen neutral aktör. Han har tidigare angripit mig i en artikel tillsammans med amiral Göran Wallén,⁴⁵ som liksom Gustafsson har pekat ut Sovjetunionen som ansvarigt för kränkningar av svenskt vatten utan tillstymmelse till bevisning.⁴⁶ Gustafsson menar i likhet med Widén att jag låter hypoteser om västlig aktivitet i svenska vatten förvandlas till bevis, som i sin tur används för att förklara aktiviteten. Någon gång har jag kanske uttryckt mig utan nödvändiga förbehåll, och jag beklagar i så fall det. Men vad jag har presenterat är inte hypoteser, och man måste fråga sig vilka beviskrav Gustafsson ställer? Om han menar att ubåten måste vara surrad vid kaj och besättningen arresterad för att

man ska kunna tala om bevisning så är detta naturligtvis riktigt. Om han menar att jag inte har visat upp ett avhemligat amerikanskt dokument som bekräftar amerikanska operationer i svenska vatten är det också riktigt, men med denna typ av beviskrav kan nutidshistoria aldrig vara annat än en hovkrönika, därför att amerikanska myndigheter svårligen kan avhemliga dokument som kan leda till problem i de mellanstatliga relationerna. Att kräva att den utrikes- och säkerhetspolitiska historien beskrivs i enlighet med statsintresset kan inte vara historieforskningens uppgift. Å andra sidan finns en mängd viktiga dokument. Det finns offentliga uttalanden från västliga försvars- och marinministrar, generaler och amiraler som trots det egna statsintresset har talat om västliga operationer i svenska vatten. Det finns tekniska bevis (signaler, bandinspelningar och bottenspår) som pekar i västlig riktning, och det finns amerikanska dokument som avhåller sig från att peka ut Sovjetunionen när detta hade varit naturligt. Dessutom finns sovjetiska uttalanden från 1980-talet om att svenskarna borde använda mer våld, och att de borde sänka ubåtarna för att se vad som kom upp.⁴⁷ Det finns en mängd otvetydiga uttalanden, och att de tekniska systemen i samtliga fall skulle visa fel är inte rimligt.

Noter

¹ Intervju med Caspar Weinberger, *Striptease*, SVT2, (7 mars 2000).

² Intervju med Keith Speed, *Striptease*, SVT2, (11 april 2000).

³ Intervju med Walker, Associated Press, 8:38 p.m., 7 mars 2000.

⁴ Evabritta Wallberg, 2001, 'Rikets säkerhet – Försvarssekretessen i ett historiskt perspektiv', *Meddelanden från Krigsarkivet*, nr. XXI, s. 93 (45-47).

⁵ Frågan uppstod först i samband med att Ekéusutredningen sökte efter ett "grönstämplat" dokument om Hårsfjärdshändelserna som skrivits av chefen för avdelningen för OPG (Operativt Genomförande) till försvarsministern. Detta framstod som en helt central rapport, och vi hoppades att dokumentet skulle finnas i försvarsdepartementets reguljära arkiv. Vi informerades emellertid av den ansvarige officeren att de "grönstämplade" dokumenten fanns i ett särskilt arkiv, men det dokument vi sökte efter fanns inte. Han menade att det kan ha bränts, och att detta icke var ovanligt eftersom de "grönstämplade dokumenten" inte hade någon juridisk existens (Ekéus och Tunander samtal med försvarsdepartementets ansvarige december 2000).

⁶ Samtal med en tidigare sekreterare till en minister 2008.

⁷ Ola Tunander, *Norden och USAs maritima strategi – En studie av Nordens förändrade*

strategiska läge. Försvarets Forskningsanstalt, FOA Rapport C 10295-1.4, 1987.

⁸ Protokoll för talkanalen för bandinspelningarna (FOA band 0-11) vid Mälsten mellan 11-28 oktober (signerat Chef MUSAC Peter Gnipping, juni 2001 för ambassadör Rolf Ekéus ubåtsutredning), *Ekéusutredningens arkiv* (174:4), Riksarkivet, Stockholm; CÖrIBO (Chefen Örlogsbas Ost, Christer Kierkegaard) Krigsdagbok 27 september – 15 oktober 1982.

⁹ Protokoll för talkanalen; *Ibid*.

¹⁰ Marinens Analysgrupp (MAna): Rapport från Hårsfjärdsincidenten 27 september – 15 oktober 1982, bilaga 61.

¹¹ Lennart Ljungs Dagbok (1978-1986), för den 12 oktober 1982, Krigsarkivet, Stockholm.

¹² Marinens Analysgrupp (MAna): Rapport från Hårsfjärdsincidenten, bilaga 38 (bilagan signerad Ebbe Sylvén inkluderar en intervju med sonaroperatören Anders Karlsson vid Mälsten).

¹³ MAna: Rapport från Hårsfjärdsincidenten (bilaga 38, underbilaga 2). FOA:s rapport om bandinspelningar vid Mälsten: Analysresultat sammanfattning, den 20 oktober 1982 (Bengt Granaths rapport om bandinspelningar vid Mälsten 11-14 oktober).

¹⁴ *Ibid*.

¹⁵ Se protokoll från bandinspelning samt bandinspelning (Band 1); CMS krigsdagbok för oktober 1982, Chef för minspärrtropparna och Chef för Mälsten, överstelöjtnant Sven-Olof Kvimans krigsdagbok, den 12 oktober (privat arkiv).

¹⁶ MAna 1982 (12 oktober); SOU 1983:13. *Att möta ubåtshotet – Ubåtskränkningar och svensk säkerhetspolitik*. Betänkande av ubåtsskyddskommissionen (Stockholm: Forsvarsdepartementet, 1983); SOU 1995:135. *Ubåtsfrågan 1981-1994 – Rapport från ubåtskommissionen* (Stockholm: Forsvarsdepartementet, 1995).

¹⁷ Slutrapport Ubåtssamtalen [med den ryska motparten] 1995, Emil Svensson (Ordförande), Januari 24, 1995; se även SOU 1995:135, s. 201-204.

¹⁸ Inspelade ubåtsljud kan vara ytfartyg, *Försvarmakten*, 19 maj 2008 (se Erland Sangfelt och Gunnar Sundin, 'Resultat av analysuppdrag HKV 23 321:61522 MTRL ref 252:3301, FOI). Att det var frågan om en "enaxlad farkost" med "tre propellerblad" var faktiskt vad den ryska sidan hävdade i samband med de svensk-ryska samtalen 1993-94 (se Slutrapport ubåtssamtalen).

¹⁹ 'Nyckeln till Hårsfjärden', *Uppdrag granskning*, SVT1, 11 juni 2008.

²⁰ Se Tunander, *Hårsfjärden – det hemliga ubåtskriget mot Sverige* (Stockholm: Norstedts, 2001); Tunander, *The Secret War against Sweden – US and British Submarine Deception in the 1980s* (London & New York: Frank Cass, 2004); Tunander, *Spelet under ytan – Teknisk bevisning i nationalitetsfrågan för ubåtsoperationen mot Sverige 1982* (Göteborgs Universitet och Stockholms Universitet, Forskningsprogrammet *Sverige under kalla kriget*, nr. 16, 2007); Tunander, 2009, "Det kalla krigets historia, vetenskap och spelet under ytan", *Forum navale*, nr. 65, s. 125-150.

²¹ Pekka Visuri, *Suomi Kylmässä Sodassa* (Helsingfors: Otava, 2006).

²² DIIS, *Danmark under den kolde krig* (Dansk Institut for Internationella Studier, 2005). Ubåtsfrågan tas upp i samband med Reaganadministrationens operationer för psykologisk krigföring i band 3. Arbetet med rapporten leddes av chefsutredare Sven Aage Christensen.

²³ Jacob Børresen, Gullow Gjeseth og Rolf Tamnes (2004), *Norsk forsvarshistoria (bind 5) – Allians-forsvar i endring*, Bergen: Eide Forlag; Jacob Børresen (förord) i Tunander (2007).

- ²⁴ Mathias Mossberg, *I mörka vatten: hur svenska folket fördes bakom ljuset i ubåtsfrågan* (Stockholm: Leopard, 2009).
- ²⁵ Mauno Koivisto, 2008, 'Ubåtsysterin orsakade mig plåga', *Svenska Dagbladet*, 3 september; Mauno Koivisto, *Grannar – Frändskap & friktion* (Atlantis/Söderströms, 2008), s. 168-172.
- ²⁶ Peter A. Huchthausen & Alexandre Sheldon-Duplaix, 2009, *Hide and Seek – The Untold Story of the Cold War Naval Espionage*, (New Jersey: John Wiley & Sons).
- ²⁷ Se min redogörelse för användning av muntliga källor i Tunander (2004), s. 320-324; (2007), s. 14-16.
- ²⁸ Tunander, 2009, "Det så kallade Elefantmötet", *Historisk tidskrift*, nr 2, s. 251-255.
- ²⁹ Se DIIS, 2005.
- ³⁰ Admiral S.E. Thiede, "Til formanden for bestyrelsen for Dansk Institut for International Studier, professor, dr. scient.pol. George Sørensen – Ubådsincidenterne i svenske farvande", 17 november, 2005 (privat arkiv).
- ³¹ Gary Stubblefield, *Inside the US Navy SEALs* (Oskeola (WI): Motorbooks International, 1995), s. 134; se även Tunander, 2007, s. 205-207.
- ³² Tunander, 2009, "Ett generalangrepp på den kritiska historieforskningen", *Historisk tidskrift*, nr 1, s. 54-55.
- ³³ Weinberger, SVT2, (7 mars 2000).
- ³⁴ Orr Kelly, *The Untold Story of Navy SEALs – Brave Men, Dark Waters* (New York: Simon & Schuster, 1992), s. 247; se även Tunander, 2007, s. 205-207.
- ³⁵ Weinberger, SVT2, (7 mars 2000); se utskrift av intervju i Tunander (2001; 2004); och Mossberg (2009).
- ³⁶ Ibid.
- ³⁷ Lennart Ljungs Dagbok, för den 10 januari 1983.
- ³⁸ Ibid.
- ³⁹ Weinberger, SVT2, (7 mars 2000).
- ⁴⁰ General Lennart Ljungs dagbok 1978–1986 (6/10 1982).
- ⁴¹ Fredrik Bynander, *Crisis analogies: a decision making analysis of the Swedish Hårsfjärden submarine incident of 1982* (Stockholm 1998), s. 33.
- ⁴² Brev från Elmar Schmähling (19/11 1998) (privat arkiv).
- ⁴³ Tunander (2001), s. 73–74; dens. (2004), s. 50–52, 293–94; dens. (2007), s. 226–27.
- ⁴⁴ Jerker Widén, 2009, *Väktare, ombud, kritiker – Sverige i amerikanskt säkerhetstänkande 1961-68* (Stockholm: Santérus förlag).
- ⁴⁵ Submarine Incursions in Swedish Waters during the Second Cold War (Parallel History Project): Ola Tunander, 'Some Remarks on US/UK Submarine Deception in Swedish Waters in the 1980s' (29 July 2004); 'Comment' by Göran R. Wallén and J.J. Widén (8 April 2005); 'Comment' by Ola Tunander (17 May 2005);); <http://www.php.isn.ethz.ch/publications/areastudies/subinc.cfm>
- ⁴⁶ Per Rudberg, Bror Stefenson, Emil Svenson och Göran Wallén, "Sovjet litade inte på vår neutralitet", *Svenska Dagbladet*, 2 oktober 2007.
- ⁴⁷ Mauno Koivisto, 2008, *Svenska Dagbladet*, 3 september; Sven Svensson, 1986, 'Mauno Koivisto på tvådagarsbesök: Tiger om framtiden', *Dagens Nyheter*, 21 oktober.